

Forrai Gábor

Legyünk racionalisták?

A racionalisták, Descartes és követői úgy vélték, az emberi elme képes arra, hogy a tapasztalat segítségével nélkül valódi tudásra tegyen szert. E képességet gyakran racionális intuícióként szokás emlegetni, és szinte mindenki egyetért abban, hogy Kant egyszer és mindenkorra világossá tette, hogy ilyen képesség nem létezik. *In Defense of Pure Reason* (BONJOUR 1998) című könyvében Laurence Bonjour arra vállalkozik, hogy megmutassa: bizony a racionalisták közelebb jártak az igazsághoz, mint Kant óta szinte mindenki. Igenis van olyan képességünk, a racionális belátás, mely sok mindenben emlékeztet a Descartes-féle racionális intuícióra. Sőt, ha nem rendelkezünk ezzel a képességgel, jószerivel semmit sem tudhatnánk. A racionális belátás képességének elfogadására így nem pusztán azért van szükségünk, hogy számot adjunk az a priori tudás eseteiről, hanem azért is, mert enélkül elkerülhetetlen a szkepticizmus egy meglehetősen radikális formája. Jelen írásomban ez utóbbi tézist fogom vitatni. Nem próbálok amellett érvelni, hogy a tudás azon fajtáiról, amelyeket Bonjour és sokan mások is a priorinak tekintenek – amilyen például a logikai és a matematikai tudás –, a racionális belátás képessége nélkül is számot adhatunk. Csupán azt igyekszem megmutatni, hogy Bonjour téved abban, hogy választanunk kell: vagy elfogadjuk a racionális belátás létezését, vagy kénytelenek vagyunk megbékélni egyfajta radikális szkepticizmussal. Miután röviden vázolom Bonjour álláspontját (I) és az itt bírálni szándékozott érvet (II), rátérek arra, milyen érveléssel támasztható alá az érv döntő premisszája (III). Ezt követően megvizsgálom, hogyan próbálja Bonjour megvédeni e második érv döntő premisszáját egyfajta koherentista felfogás ellenében. Nem azért fókuszálok a koherentizmusra, mert ezt kívánom képviselni Bonjour ellenében, hanem azért, mert Bonjour ténylegesen e felfogással vitatkozik, és mert érvei más álláspontok ellen is bevethetők (IV). Végezetül igyekszem megmutatni, hogy a koherentista álláspont ellen felhozott érvei, amennyiben sikeresek, saját érvét is aláássák.

I.

Bonjour tanítása közvetlenül nem a tudásra, hanem az igazolásra vonatkozik. Az, hogy van-e a priori tudás, azon múlik, hogy vannak-e olyan hiteink, amelyek a priori igazolhatók. E kérdéssel kapcsolatban három nagy álláspontot azonosít. A radikális empirizmus, melynek Quine a fő képviselője, tagadja az a priori igazolás lehetőségét. A Hume-tól eredeztethető mérsékelt empirizmus elismeri ugyan, hogy van a priori igazolás, de ennek hatáskörét az analitikus kijelentésekre korlátozza – azokra a kijelentésekre, melyeknek igazsága egyedül a szavak jelentésétől, vagy definícióitól, vagy a nyelvi konvencióktól vagy a fogalmak tartalmától függ. E felfogás alapján az a priori tudás „semmi szubsztantívat nem mond a világról”, nem kínál belátást „az an sich

valóság jellegébe” (BONJOUR 1998, 28). A racionalizmus szerint, ezzel szemben, a priori igazolás nemcsak hogy létezik, hanem az ily módon igazolt kijelentések magáról a valóságról hordoznak információt. Saját álláspontját Bonjour mérsékelt racionalizmusnak nevezi, mivel – a racionalizmus klasszikus képviselőivel ellentétben – tagadja, hogy az a priori igazolás infallibilis lenne. Ugyanúgy, ahogy egy empirikusan igazolt állítás a további empirikus bizonyítékok fényében tévesnek bizonyulhat, egy a priori igazolt kijelentésről is kiderülhet, hogy hamis. A különbség az, hogy az a priori igazolás nem vizsgálható felül empirikus bizonyítékok alapján. Az empirikus bizonyítékok rávehetnek arra, hogy újragondoljunk valamit, amit a priori tudni vélünk, de a cáfolat csak az észből származhat.

A racionalista szerint az a priori igazolás forrása a racionális belátás. Ennek során „az elme közvetlenül vagy intuitíve lát vagy megragad vagy felfog [...] valamely szükségszerű tényt a valóság természetéről vagy szerkezetéről” (i. m. 15–16). „Egy látszólagos racionális belátás nem kevesebb szándékozik lenni, mint közvetlen bepillantás a valóság szükségszerű természetébe” (i. m. 107). A „látszólagos” jelzőt Bonjour racionalizmusának mérsékelt volta indokolja: egy racionális belátásról kiderülhet, hogy valójában hamis, mely esetben nem „valódi” racionális belátás (i. m. 112–113). Ennél nem kell hosszasan időznünk. Bonjour szerint nincs általános kritériumunk a valódi racionális belátások megkülönböztetésére. Ezért, ha valami racionális belátásnak tűnik, annak prima facie igazoló ereje van, bár később kiderülhet róla, hogy nem valódi racionális belátás, s ennél fogva nem igazol.

A racionális belátás iménti jellemzéséből két mozzanatot érdemes kiemelni. Az első az, hogy a racionális belátás közvetlen, mégpedig ugyanolyan módon közvetlen, mint az érzékszervi vagy a belső észlelés. Amikor látom, hogy valami piros, vagy érzem, hogy fáj a fejem, nem lépésenként haladva jutok el az illető tény felismeréséhez, hanem egy csapásra ragadom meg. Ugyanígy van ez a racionális belátásnál. Ha belátom, hogy a kör nem szögletes, nem zajlik le bennem semmilyen diszkurzív vagy következtetési folyamat. Való igaz, hogy tudunk olyan érvelést konstruálni, amely lépésről-lépésre haladva jut el ehhez a kijelentéshez, de Bonjour szerint ez érdektelen. A racionális belátás önmagában elegendő a kijelentés igazolásához, nincs szükség arra, hogy érvt szerkesszünk.

A második mozzanat az, hogy amit racionális belátás révén ismerünk fel, az szükségszerű. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a racionális belátás „nem függ semmi mástól, csupán a propozicionális tartalom megértésétől” (i. m. 102). Ez nem azt jelenti, hogy a racionálisan belátható kijelentések esetében a kijelentés, avagy a propozíció megragadása önmagában garantálja, hogy valóban fel is ismerjük igazságát – lehet, hogy éppenséggel nem vagyunk elég okosak vagy elég figyelmesek ehhez. Azt jelenti, hogy a propozicionális tartalom ismeretén és a racionális belátás képességén (s megfelelő használatán) kívül semmi egyébre nincs szükség. Egy kontingens kijelentés esetében ez nem elég. Például hiába értem tökéletesen azon kijelentés tartalmát, hogy nyáron nem szokott havazni, a kijelentés tartalma önmagában nem elég annak eldöntéséhez, hogy igaz-e. E kijelentés bizonyos lehetséges világokban igaz, másokban hamis. Ahhoz, hogy el tudjuk dönteni, igaz-e, tudnunk kell, milyen az aktuális világ. A propozicionális tartalom azonban nem árul el semmi sajátosat az aktuális világról. Ezért, ha egy kijelentés igazságértékét képesek vagyunk pusztán tartalma alapján megállapítani, a kijelentés igazságértéke nem függhet attól, hogy milyen az aktuális világ. Ez pedig csakúgy lehetséges, hogy a kijelentés minden világban igaz,

vagy minden világban hamis, azaz szükségszerű.¹ Ugyanakkor az, hogy egy kijelentés szükségszerű, nem vonja maga után, hogy racionálisan belátható. Vannak olyan szükségszerű igazságok, amelyeket nem tudunk, s talán soha nem is fogunk tudni racionálisan igazolni.²

Fontos látnunk még, hogy Bonjour a racionális belátást nem tekinti valamilyen külön pszichológiai képességnek, régiesen szólva fakultásnak. Elménkben nincs semmilyen izolálható, racionális belátó modul. Van eszünk, képesek vagyunk gondolkodni, s a racionális belátás nem valami ettől különböző dolog. A racionális belátással tehát nem valamilyen különleges, a hétköznapi észttől különböző képességet szándékozik tulajdonítani nekünk, hanem úgy gondolja, hogy a hétköznapi ész többre képes, mint a filozófusok többsége gondolja.

II.

Ha a rivális nézetek bírálataától eltekintünk, Bonjour két közvetlen érvvel próbál meggyőzni bennünket a racionalizmus igazságáról.³ Az első az, hogy az a priori tudás tipikus példaként emlegetett kijelentések igazolásáról legplauzibilisebben a racionális belátás révén adhatunk számot. A második, amit itt megvizsgálók, azt állítja, hogy a racionális belátás nélkül empirikus tudásunk jó részének igazoltságáról sem adhatunk számot. Ezért, ha tagadjuk a racionális belátás létezését, azt kell mondanunk, hogy sok minden, amit empirikus tudásnak vélünk, nem igazolt. Ha nem igazolt, akkor nem tudás. Ergo, ha tagadjuk a racionális belátást, állítólagos empirikus tudásunk jó részével kapcsolatban szkeptikusnak kell lennünk.

Hadd fogalmazzam meg ezt kicsit explicitebben. Jelölje *E* kijelentések egy olyan halmazát, amelyekről úgy szoktuk gondolni, hogy empirikus úton tudjuk őket.

(1) Ha nem létezik racionális belátás, *E* nem igazolható.⁴

(2) Nem létezik racionális belátás.

(3) *E* nem igazolható.

(4) Ami nem igazolható, az nem igazolt.

(5) *E* nem igazolt.

(6) Ami nem igazolt, azt nem tudjuk.

(7) *E*-t nem tudjuk.

(7) a szkeptikus a konklúzió, s Bonjour azt állítja, hogy ezt csak úgy tudjuk elkerülni, ha elfogadjuk a racionális belátás létezését, vagyis tagadjuk (2)-t. Ennek érdekében meg kell majd mutatnia, hogy (1) igaz.

¹ Ennek megfelelően Bonjour elutasítja Kripke híres érvét, mely szerint vannak a priori tudható, de kontingens kijelentések. Kripke példáját, hogy „A párizsi méterrúd 1 méter hosszú” kijelentés kontingens, de a priori tudható, a következőképpen elemzi. A priori tudunk egy olyasféle szükségszerű igazságot, hogy azon dolgok, amelyeket egy adott tulajdonságot jelölő szó referenciájának rögzítésére használunk, rendelkeznek az illető tulajdonsággal. Az azonban, hogy a párizsi méterrúd használjuk az „1 méter” kifejezés referenciájának rögzítésére, csak empirikusan igazolható. Ezért a kijelentés empirikus (i. m. 12–13).

² Így Bonjour elfogadja Kripke érvét amellelt, hogy nem minden szükségszerű igazság a priori igazolható: ha a Goldbach-sejtés, vagy annak tagadása igaz, akkor szükségszerűen igaz, de hogy melyik igaz, azt jelenleg nem tudjuk eldönteni (i. m. 13–15).

³ Bonjour valójában úgy véli, három ilyen megfontolás van (i. m. 2–6), de rövidesen látni fogjuk, hogy téved.

⁴ Az egyszerűség kedvéért itt és a későbbiekben is időnként úgy fogalmazok, mintha kijelentéseket, nem pedig hiteket igazolnánk.

Látható azonban, hogy (7) oly módon is elkerülhető, hogy (6)-ot tagadjuk. És vannak is olyan nézetek, amelyek szerint a tudás nem követeli meg az igazolást. E nézetek szerint ahhoz, hogy az igaz hit tudás legyen, nem igazolásra van szükség, hanem arra, hogy a hit a valóság ellenőrzése alatt álljon, s ily módon igazsága ne legyen pusztán véletlen (lásd például ARMSTRONG 1973; DRETSKE 1981; NOZICK 2002). A valóság általi ellenőrzés követelménye általában azt jelenti, hogy a hitnek megbízható kognitív folyamatból kell származnia, vagyis olyan folyamatból, amely normális esetben akkor eredményezi egy adott hit kialakulását, ha a hitnek megfelelő tény valóban fennáll. Az ilyen folyamatok pedig sokszor nem tekinthetők igazolásnak. Ha tehát valaki így gondolkodik a tudásról, annak számára az érv nem kényszerítő erejű. Ilyen módon azonban csak az externalisták szoktak gondolkodni, tudniillik azok, akik tagadják, hogy a tudás feltétele, hogy hiteinket olyan belső, hozzáférhető, tudatos vagy legalábbis tudatosítható mentális állapotok révén igazoljuk, mint amilyenek az érzéki benyomások, illetve egyéb hitek. Bonjour azonban az externalizmus egyik legádázabb ellenfele. S tekintettel arra, hogy az externalizmust számos helyen és igen erőteljesen bírálja, nem illendő számon kérni rajta, ha jelen érvével az externalistákat nem sikerül meggyőznie.⁵

Ha az externalista alternatívát figyelmen kívül hagyjuk, az érv ereje azon múlik, hogy sikerül-e Bonjournek megvédenie (1)-et, vagyis azonosítania olyan kijelentések E halmazát, amelyek nem igazolhatók, ha nem létezik racionális belátás. Nem elég, ha van ilyen E halmaz. Ha E csak kis számú vagy érdektelen kijelentést tartalmaz, a racionalizmus ellenfele talán inkább vállalja az ezekkel kapcsolatos szkepticizmust, semmint hogy elfogadja a racionalizmust. E -vel kapcsolatban Bonjournek két javaslata van:

- (A) E : azon empirikus kijelentések halmaza, melyek nem igazolhatók közvetlenül a tapasztalat alapján
- (B) E : azon kijelentések halmaza, amelyek csak (deduktív vagy induktív) következtetések révén igazolhatók

(A) szerint E -be egyfelől az általános kijelentések tartoznak, másfelől a múlt, a jövőre, vagy a jelen közvetlenül nem tapasztalható aspektusaira vonatkozó kijelentések. A megfogalmazás azt sugallja, hogy vannak olyan kijelentések, melyeket közvetlenül a tapasztalat igazol, vagyis látszólag feltételezi a fundacionalizmust. Ezen valójában semmi nem múlik: ha nincsenek ilyen kijelentések, E egyszerűen az összes empirikus kijelentés halmaza.

(B) szerint E tágabb halmaz. A csak következtetés révén igazolható empirikus kijelentéseken kívül tartalmazza a szintén csak következtetések révén igazolható nem-empirikus kijelentéseket, mint amilyenek a közvetlenül be nem látható matematikai tételek vagy logikai igazságok. Ily módon a (B)-n alapuló érv, miként Bonjour megállapítja, valóban általánosabb (4). Ugyanakkor dialektikus szempontból a nagyobb általánosság nem jelent előnyt. A (B) szerinti E csak akkor tágasabb az (A) szerintinél, ha a következtetés révén igazolható kijelentések között olyanok is vannak, amelyeket olyan következtetés révén igazolunk, melyek premisszái nem empirikusan, hanem a priori igazoltak. Az ilyen premisszák igazolása azonban nem származhat másból, mint a racionális belátásból. Vagyis (B) szerinti E halmaz csak abban az esetben tágabb az

⁵ Bonjour az alábbi írásokban bírálja az externalizmust: BONJOUR 1980, 53–73; 1985, 3. fejezet; 1987, 297–313; 1989, 276–292.

(A) szerintinél, ha vannak racionális belátás révén igazolható kijelentések. Ez azonban egy független érvet követel meg, jelesen Bonjour példákon alapuló érvét. Ezért úgy gondolom, Bonjour érvelése némileg félrevezető, amikor racionalista álláspontját három általános évrre kívánja alapozni: (a) a példák létére; (b) arra, hogy az empirikus tudás jó része feltételezi a racionális belátást; és (c) arra, hogy a következtetések igazoló szerepe feltételezi a racionális belátást. (c) ugyanis feltételezi (a) sikerét, enélkül (b)-re redukálódik.

Az *E* halmaz azonosításával nem érdemes tovább bajlódnunk. A továbbiakban (B) szerint fogom érteni, tudniillik akár azonos a (B) szerinti halmaz az (A) szerintivel, akár tágabb annál, mindenképpen megfelel Bonjour céljainak. Hiteink abszolút többsége csak következtetés révén igazolható. Így, ha (1) igaz, és a következtetésen alapuló hitek csak abban az esetben igazolhatók, ha létezik racionális belátás, akkor a racionális belátás tagadása valóban meglehetősen radikális szkepticizmust eredményez.

III.

De miért gondolja Bonjour, hogy a következtetések igazoló ereje a racionális belátáson múlik, a „közvetlen bepillantáson a valóság szükségszerű természetébe”? A következő miatt:

„Bármely érv esetében felvethető egy kérdés, amely meglehetősen hasonló a kijelentések episztemikus igazolásának kérdéséhez: van-e bármilyen indok arra, hogy azt gondoljuk, hogy az érv konklúziójának igaznak kell lennie, vagy az érv konklúziója valószínűleg igaz, ha a premisszák igazak? Ha létezik ilyen indok, akkor a kérdéses érvet racionálisan meggyőzőnek, a kérdéses következtetést pedig, némileg módosított értelemben, episztemikusan igazoltnak mondhatjuk. [...] Igazolható-e bármilyen fajta érv kizárólagosan empirikus alapon? Ha belegondolunk, világos, hogy a válasz 'nem'. Bármely empirikus mozzanat végső soron megfogalmazható további empirikus premisszáként. Ha minden ilyen premisszát expliciten megfogalmazunk, akkor a szándékolt konklúzió vagy expliciten ott szerepel a premisszák között, vagy nem. Az előbbi esetben semmi szükség magára az évrre vagy következtetésre, az utóbbi esetben a szükséges következtetés egyértelműen túlmegy azon, ami közvetlenül a tapasztalatból levezethető.” (5)

Az érvelés általános szerkezete világos. Nem csak a kijelentések szorulnak igazolásra, hanem a következtetések is, és egy következtetés csak akkor igazol bármit is, ha maga is igazolt. S mivel a következtetések igazolása nem származhat a tapasztalatból, az egyedüli lehetőség a racionális belátás.

De pontosan miért is nem igazolhatók a következtetések tapasztalat révén? Első pillantásra úgy tűnhet, Bonjour arra gondol, hogy a tapasztalat hozzájárulása kimerül abban, hogy premisszákat szolgáltat, míg bennünket az a kérdés érdekel, mi jogosít fel arra, hogy a premisszákból átlépjünk a konklúzióra. Mondjuk, valaki az ÁFA emeléséből az infláció növekedésére következtet. E következtetést meg lehet erősíteni empirikus úton bizonyos premisszák hozzáadásával (például az inflációs várakozások nem csökkennek, az ÁFA emelkedése rendszerint nem eredményezi a nettó árak hasonló mértékű csökkenését, stb.), de a megerősített következtetés esetében is megmarad a kérdés: hogyan léphetünk át a premisszákról a konklúzióra. Metaforikusan fogal-

mazva, a tapasztalat csak annyiban segít a premisszák és a konklúzió közötti szakadék átugrásában, hogy közelebb visz a szakadék széléhez, de magában az ugrásban nem segít.

Ha azonban erről lenne szó, a következtetéseket racionális belátás útján sem lehetne igazolni. Amit ugyanis a racionális belátás nyújt, a tapasztalat hozzájárulásához hasonlóan, szintén megfogalmazható további premisszaként. De ha kibővítjük a premisszák halmazát, akkor is megkérdézhajtuk, hogy mi indokolja az átlépést. Például, amennyiben a modus ponens az igazolja, hogy racionálisan belátom, hogy ha p , és ha p , akkor q , akkor q , úgy a belátás eredménye szintén felvehető premisszának. Ebben az esetben is csak több premisszánk lesz – „ p ” és „ha p , akkor q ” mellé bejön „ha p , és ha p , akkor q , akkor q ” is –, de megmarad a kérdés, hogy hogyan léphetünk át a konklúzióra. Pontosan ez az, amit Lewis Carroll Akhilleuszról és a teknősbékaról szóló híres érvével megmutatott: a következtések soha nem igazolhatók kijelentések révén, mert a kijelentések csak további premisszák, nem pedig lépések (CARROLL 1895, 278–280). Mivel a Carroll-féle gondolat éppúgy vonatkozik a következtetések a priori, mint empirikus igazolására, Bonjour céljaira nem használható fel.

Hogy tisztábban lássunk, induljunk ki a Carroll-féle érv tanulságából – amit Boghossian bírálataira adott válaszában Bonjour el is fogad –, jelesül, hogy a premisszákra a konklúzióra való átmenetet a legalapvetőbb következtetések esetében nem valamilyen propozicionális hit igazolja, hanem „lehetségesnek kell lennie, hogy egyszerűen oly módon *lépjünk* gondolatról gondolatra, hogy az igazolt hitet eredményez anélkül, hogy a lépés meg lenne alapozva a gondolkodónak az érvelésben használt szabályra vonatkozó igazolt hitében” (BONJOUR 2001, 675–676).⁶ Az ilyen lépések igazolása nem következtetés révén történik. A modus ponens az igazolja, hogy premisszái és a „ha p , és ha p , akkor q , akkor q ” logikai elv együtt elégségesek a konklúzió bizonyításához, hiszen ez a bizonyítás maga is felhasználja a modus ponens. De ha az ilyen lépéseknek is igazoltnak kell lenniük, s Bonjour – mint láttuk – megköveteli ezt, akkor az igazolás nem származhat másból, mint valamiféle észlelésből, hiszen a következtetésen kívül csak az észlelés fogadható el „indokként”.

Lehet-e ez empirikus észlelés? Az biztos, hogy az empirikus észlelés a szó hétköznapi értelmében nem igazolhat egy következtetést. Látom, hogy dől a váza, s arra következtetek, hogy el fog törni. Amit ténylegesen észlelek, csak annyi, hogy dől a váza, s ez csupán a következtetés premisszáját igazolja, nem a következtetést. De az empirikus észlelés kifejezést alkalmazhatjuk némileg kiterjesztett értelemben, bármely olyan belátásra, amely empirikus úton igazolható vagy cáfolható. Ebben a kiterjesztett értelemben esetleg mondhatjuk azt, hogy amikor a dőlő váza láttán arra következtetek, hogy el fog törni, akkor ezt a következtetést empirikus észlelés igazolja – mivel a következtetés során felhasznált szabály, tudniillik hogy azok a vázák, amelyek feldőlnek, nagy valószínűséggel eltörnek, empirikusan igazolható vagy cáfolható. Úgy gondolom, Bonjour idézett érve pontosan azt hivatott megmutatni, hogy a következtetések nem igazolhatók efféle empirikus észleléssel. Abból ugyanis, amit ilyen kiterjesztett értelemben empirikus észlelésnek nevezhetünk, a teljes empirikus tartalom kiemelhető, és megfogalmazható kijelentésként, amit felvehetünk a következtetés premisszái közé. A Carroll-féle érv tanulsága pedig az, hogy a következtetések nem igazolhatók kijelentések révén. Ennélfogva az, ami az empirikus észlelésből valóban empirikus, nem igazol. Magyarán, az olyan empirikus észlelés, amely képes egy következtetést

⁶ Bonjour itt Boghossian bírálataából idéz (BOGHOSSIAN 2001, 639).

igazolni, két elemből áll: egy empirikus kijelentésből, amely nem igazol; és egy olyan észlelésből, amely nem empirikus, de igazol.

Ez a megfontolás, szemben a Carroll-féle elgondolással, specifikusan az empirikus igazolás ellen szól. Hasonlítsuk ugyanis össze az ilyen empirikus észlelés általi igazolást azzal, ahogy a modus ponens a racionális belátás igazolja. Az empirikus észlelés esetében az észlelés felparcellázható kijelentéssé és észleléssé, s magából az észlelésből minden empirikus tartalom kiküszöbölhető. A racionális belátás esetén ilyen felparcellázás és kiküszöbölés nem lehetséges. Ki tudunk ugyan emelni egy szabályt – ha p , és ha p , akkor q , akkor q –, s ezt fel tudjuk venni a premisszák közé, de ezzel nem tudjuk eltüntetni a racionális belátásból. Ez a szabály ugyanis, amit expliciten megfogalmazunk, nem csak explicit formájában funkcionál, hanem ugyanúgy szerepet játszik a racionális belátásban is. Vagyis különbség van a tapasztalat és a racionális belátás hozzájárulása között. Az előbbi maradék nélkül kijelentéssé és premisszává alakítható, az utóbbi nem. Ezért amit Bonjour a következtetések empirikus igazolása ellen felhoz, ha megfelelően értjük, igen meggyőző.

Most már eljutottunk oda, hogy világosan megfogalmazzuk, miként szándékozik Bonjour megvédeni érvének döntő, (1) premisszáját.

- (8) A következtetésen alapuló hitek csak akkor igazolhatók, ha a következtetések is igazolhatók.
- (9) Ha a következtetések nem igazolhatók sem következtetés révén, sem észlelés révén, akkor nem igazolhatók.
- (10) A következtetések nem igazolhatók következtetés révén.
- (11) Ha a következtetések nem igazolhatók észlelés révén, akkor nem igazolhatók.
- (12) Ha valami észlelés révén igazolható, akkor vagy empirikus észlelés révén, vagy racionális belátás révén igazolható.
- (13) A következtetések nem igazolhatók empirikus észlelés révén.
- (14) Ha nem létezik racionális belátás, a következtetések nem igazolhatók racionális belátás révén.
- (15) Ha nem létezik racionális belátás, a következtetések nem igazolhatók.
- (1) Ha nem létezik racionális belátás, a következtetésen alapuló hitek nem igazolhatók.

Az érv érvényes, helytállósága így premisszáin múlik. Négy olyan premisszája, amely nem tűnik nyilvánvalónak, (8), (9), (10) és (13). Az utóbbi nem jelenthet problémát, mert mint az imént láttuk, Bonjournek sikerül alátámasztania.

(8) kapcsán legfeljebb azt lehet vitatni, hogy a következtetésekre alkalmazható-e az igazolás fogalma, azt nem, hogy valami olyasmit joggal várunk el a következtetésektől, ami párhuzamba állítható az igazolással. Az igazolás fogalmát azért tartjuk fontosnak, mert a tudás több mint igaz hit. De hasonló módon, a következtetésektől is elvárjuk, hogy ne pusztán véletlenül vezessenek igazságra. Ha azt a vonást, amely a következtetések esetében biztosítja, hogy ne pusztán véletlenül vezessenek igazságra, alapvetően az igazolás mintájára képzeljük el, s olyasminek gondoljuk, amelynek meglétét elvben biztosítja az észlelés vagy a következtetés, s valami kisebb jelentőségű ok miatt vonakodunk igazolásnak elismerni, az nem jelent komoly fenyegetést. Elhárításához elég az érvben az „igazolás” szót egy pontosabb terminussal helyettesíteni. Ha pedig valaki a nem-véletlenszerűséget valami olyan tulajdonság révén elem-

zi, amelynek semmi köze az észleléshez vagy a következtetéshez, akkor egy olyanféle externalista álláspontot képvisel, mint azok, akik tagadják, hogy a tudás feltételezi az igazolást (6), s itt nem vitapartner Bonjour számára.

(9) cáfolásához azt kellene megmutatni, hogy a következtetéseket más igazolja, mint az észlelés vagy a következtetés. Erre kézenfekvő lehetőséget kínál az igazolással kapcsolatos megbízhatóság-elmélet: a következtetéseket az igazolja, hogy a következtetés megbízható kognitív folyamat, amely igaz hitekből igaz, illetve valószínűleg igaz hiteket állít elő. De a megbízhatóság-elmélet externalista, s az externalizmus itt nem ellenfél. (9) elutasítására egyetlen lehetőséget ismerek, azt, ha az alapértelmezés szerinti jogosultságok (*default entitlements*) vagy alapértelmezés szerinti ésszerűség (*default reasonableness*) fogalmára hivatkozunk. E fogalom azt hivatott megragadni, hogy bizonyos hitekre alapesetben jogosultak vagyunk, s ezeket a hiteket nem szükséges következtetéssel vagy észleléssel igazolni. Harry Field például ténylegesen ilyen álláspontot képvisel a logika igazolásával kapcsolatban (FIELD 2000). Azonban ez az álláspont nem jelent komoly veszélyt, tudniillik az az érv, amit Bonjour (10) mellett felhoz, minimális módosítással az alapértelmezési jogosultságok ellen is bevethető – a megfelelő ponton ezt jelezni is fogom.

IV.

Így minden azon múlik (10) védhető-e. Az, hogy a következtetések nem igazolhatók következtetések révén, meglehetősen egyértelműnek tűnhet. Igaz ugyan, hogy bizonyos bonyolult következtetési szabályok levezethetők egyszerűbb szabályokból, de a legalapvetőbb következtetési szabályok levezetése szükségképpen körben forgó lesz. Ha a modus ponens egyike elemi szabályainknak, akkor a modus ponens levezetésekor magát a modus ponens is fel kell használnunk. A körben forgó igazolások tilalma miatt az alapvető következtetési szabályok nem igazolhatók következtetés révén.

De a következtetés révén történő igazolás nem csak olyan következtetést jelenthet, melynek konklúziója az igazolni kívánt kijelentés. A koherentista álláspont szerint az ilyen következtetéses igazolás csak egy kijelentés igazolásának első lépése, csupán azt mutatja meg, hogy az illető kijelentés hozzátartozik a kijelentések egy bizonyos rendszeréhez: más kijelentések elfogadása esetén az illető kijelentést is el kell fogadnunk, vagy legalábbis tanácsos elfogadnunk. A végső igazolást az nyújtja, hogy a kijelentések teljes rendszere átfogó és koherens, aholis koherencián olyan vonásokat értünk, mint az ellentmondás-mentesség, egyszerűség, magyarázó erő, termékenység, konzervativizmus, stb. Miért ne alkalmazhatnánk egy ilyen megközelítést a következtetésekre? Valamilyen konkrét következtetést első lépésben az igazolna, hogy olyan szabályt használ, mely egyik eleme a szabályok azon együttesének, melyek révén a rendszert előállítjuk. A szabályokat pedig az igazolná, hogy a segítségükkel felépített rendszer átfogó és koherens. Ez nagyjából megfelel a quine-i felfogásnak. Quine tagadja, hogy létezik a priori tudás. Célunk az, hogy minél átfogóbb és koherensebb rendszert alakítsunk ki. A gyarapodó tapasztalat folyamatosan arra kényszerít, hogy a rendszert továbbépítsük, s időről időre átalakítsuk. A koherencia érdekében bármilyen korábban elfogadott kijelentést felülvizsgálhatunk, s ez alól nem képeznek kivételt azok a kijelentések sem, melyeket az a priori tudás paradigmatis eseteinek szokás tekinteni. Ha egy ilyen kijelentés megőrzése mellett döntünk, akkor ezt azért tesszük, mert szükségünk van rá annak érdekében, hogy tapasztalatainkról egy koherens rend-

szer keretében számot adhassunk – igazolása ily módon empirikus. Egy ilyen felfogás lehetővé tenné (10) tagadását, Bonjournek ezért meg kell cáfolnia.

Két ellenvetése van. Az első:

„[N]em világos, hogy miféle kapcsolatot is kellene feltételeznünk az ilyen standardoknak való megfelelés és az *episztemikus* igazolás között, aholis az utóbbi fogalmat úgy értelmezzük, [...] hogy van valamilyen indokunk arra, hogy úgy gondoljuk, hogy egy hit valószínűleg igaz. Milyen indokot kínálhat valaki arra, hogy azt gondoljuk, hogy hitek olyan rendszerei, melyek egyszerűbbek, konzervatívabbak, nagyobb magyarázóerővel bírnak stb., ezáltal nagyobb valószínűséggel igazak, hogy e standardok alkalmazása legalább bizonyos mértékben elősegíti az igazság megtalálását?” (l. m. 91.)

A második:

„[N]em világos, hogy e standardok miért korlátoznák a felülvizsgálat lehetséges módját. Végül is bármely standard – mivel quine-i alapon igazolása vagy episztemikus értéke csak azon múlik, hogy elősegíti-e a tapasztalathoz való igazodást – maga is csak egy szál (vagy csomó?) a hálóban, s ugyanúgy felülvizsgálható. Ennélfogva egy olyan helyzetben, amikor a hitek rendszerének egy bizonyos revidálási módja, az ilyen standardokra való hivatkozás révén, igazoltabbnak tűnhet egy másikkal, az embernek látszólag elég revidálnia vagy elvetnie magukat a standardokat, hogy ezzel a másik revidálási módot ugyanolyan elfogadhatóvá tegye.” (l. m. 92.)

Bár itt a koherencia standardjairól van szó, e megfontolások minden további nélkül alkalmazhatók a következtetési szabályokra, hiszen az ellentmondás-mentesség és talán más standardok is feltételezik a következtetési szabályokat. Milyen indokunk van arra, hogy azt gondoljuk, hogy például a *modus ponens* igaz premisszákból igaz konklúzióra vezet? Ha pedig két igaznak feltételezett hitből *modus ponens*szel egy harmadik igaznak tartott hit tagadására következtetünk, miért kellene az ellentmondást valamelyik hit feladásával feloldanunk, hiszen a *modus ponens*t is feladhatjuk, vagy felülvizsgálhatjuk.

S Bonjour pontosan ugyanezen kifogásokat emelhetné akkor is, ha a következtetéseket alapértelmezés szerinti jogosultság révén próbálnánk igazolni. Az, hogy alapesetben jogosultnak tekintjük magunkat bizonyos következtetések levonására, miféle indokot szolgáltat amellett, hogy ezek a következtetések igazságra vezetnek? És ha e következtetések, amelyekre alapértelmezés szerint jogosultak vagyunk, igazoltnak tekintett hitek tagadásához vezetnek, miért ne magukat a következtetéseket vizsgáljuk felül?

Mennyire meggyőzőek ezek az ellenvetések? Azzal érdemes kezdeni, hogy a második ellenvetés teljes erejét az elsőnek köszönheti: ha az elsőt sikerül megválaszolni, a második is elesik. Arra ugyanis, hogy miért tartunk ki a standardok mellett – jelen esetben, miért ragaszkodjunk a *modus ponens*hez – első körben nyugodtan felelhetjük azt, hogy azért, mert így jutunk el az igazsághoz. Ez a válasz pedig az első ellenvetéssel tromfolható: milyen indokunk van arra, hogy úgy gondoljuk, e standardok vagy a *modus ponens*, eljuttatnak az igazsághoz?

Ha – a későbbiekben ez a „*ha*” nagyon fontos lesz – megengedjük ezt a kérdést, kénytelenek vagyunk beismerni, hogy nem tudunk rá választ adni. Megpróbálkozhatunk ugyan valami olyasmivel, hogy a *modus ponens* alkalmazása eddig bevált, vagy hogy nem is igen tudunk másként következtetni, de ezzel legfeljebb elodázhatjuk a beismerést. Egy dolgot azonban nem árt leszögeznünk. Bonjour érve nem mutatja meg azt, hogy maga a koherencia fogalma megköveteli az *a priori* igazolást. Korábbi könyvében, melyben az empirikus tudás koherencia elméletét fejt ki, még ezt állította.

„[E]gyértelmű, hogy ilyen [ti. koherentista] módon nem adhatunk számot az *a priori*ról. Ennek az az oka, hogy az *a priori* tudás lényeges ahhoz, hogy biztosítsuk magának a koherencia fogalmának az elemeit (melyek egyike a logikai ellentmondás-mentesség), amely így, *circulus vitiosus* nélkül nem alapozható a koherenciára.” (BONJOUR 1985, 193.)

Ez nem tűnik meggyőzőnek.⁷ Vegyük az alábbi két állítást:

- (C) Hitek egy rendszere csak akkor koherens, ha mentes az ellentmondásoktól.
- (D) Minden igazolás forrása a koherencia.

Ha valaki (C) igazolását firtatja, a következetes koherentista nem felelhet mást, mint hogy (C) azért igazolt, mert része a hitek átfogó és koherens rendszerének. Ha mást mondana, tagadná (D)-t! Ez nem *circulus vitiosus*. Bonjour valójában (D)-t kérdőjelezi meg, s kétségeit a koherentista nem tudja eloszlatni azzal, hogy (D) azért igazolt, mert része a hitek átfogó és koherens rendszerének. Aki nem fogadja el a koherentizmust, a koherentizmus koherentista igazolását sem fogadja el – ez az igazolás valóban körben forog. De a koherencia fogalmának elemei igazolhatók koherentista módon.

Ezen érv kudarca ugyanakkor nem befolyásolja azt, hogy Bonjournek az indokra irányuló kérdésére, *ha* megengedjük ezt a kérdést, a koherentista nem tud meggyőző választ adni. Úgy tűnik tehát, hogy Bonjournek a (10) premisszára is joga van: a következtetések nem igazolhatók következtetés révén. Érve így helytállónak tűnik, s így általános érve is helytálló, miszerint ha nem létezik racionális belátás, a következtetés révén igazolható hiteket nem tudjuk.

V.

Bonjournek azonban nem elég annyit megmutatnia, hogy racionális belátás híján tudatlanságra vagyunk kárhóztatva. Ha valaki arról akar meggyőzni, hogy egyek földet, nem elég bebizonyítania, hogy ha zöldséget, húst, stb. eszem, akkor meghalok. Azt is meg kell mutatnia, hogy a földévs révén elkerülhetem a halált. Tegyük fel tehát Bonjournek a kérdést: van valamilyen indokunk arra, hogy azt gondoljuk, a következtetések igazolhatók racionális belátás révén?⁸

Bonjour látja ezt a kérdést. Egy ilyen kérdés „arra szólítja fel a mérsékelt racionalistát, hogy másodrendű indokot vagy igazolást nyújtson arra, hogy a látszólagos racionális belátáson vagy önevidencián alapuló hitek elfogadása révén, legalább valószínűleg,

⁷ A most következő érv jórészt Anthony Bruecknertől származik (BONJOUR 2000, 305). Én annyit teszek hozzá, hogy (C) igazolása miért nem körben forgó.

⁸ Tamar Szabó Gendler ugyanezt a stratégiát alkalmazza (SZABÓ GENDLER 2001, 641–648).

igaz hitekre teszünk szert” (BONJOUR 1998, 143). Amit tehát a racionalistától követelünk, az másodrendű indok, vagy ahogy Bonjour többször fogalmaz, „metaigazolás”. Különböztessük meg magát a következtetést (K), annak igazolását (I) és az igazolásra vonatkozó metaigazolást (M), tudniillik annak megmutatását, hogy az igazolás valóban igazságot eredményez:

- (K) p -ről és ha p , akkor q -ról q -ra
- (I_R) racionálisan belátom, hogy ha p és ha p , akkor q igaz, q is igaz
- (MI_R) a racionális belátás által igazolt következtetések igaz premisszákról igaz konklúziókra vezetnek, mert ...

(K) önmagában nem eredményez tudást, rászorul valamilyen igazolásra. Bonjour tézi- se az, hogy az igazolást a racionális belátás nyújtja, nem pedig az empirikus észlelés vagy valamiféle következtetés, így (K)-t (I_R) igazolja, nem pedig valami más. Az ellen- vetés pedig, amit meg kell válaszolnia, az, hogy az igazolás módjára vonatkozó tézi- se csak akkor védhető, ha igazolni tudja, vagyis ha (MI_R)-t elfogadható módon ki tud- ja egészíteni.

Bonjour válaszá- nak megértéséhez látnunk kell, hogy pontosan hogyan értelmezi a metaigazolásra való felszólítást.

„Metaigazolást követelni valójában annyi, mint egy olyan átfogó premisszát vagy elvet követelni, mely kimondja, hogy a látszólagos a priori belátások tartalmai – és amelyek talán eleget tesznek bizonyos további, közelebbről meghatározható kritéri- umoknak, melyek a valódi és a pusztán látszólagos racionális belátások megkülön- böztetésére irányulnak – valószínűleg igazak. Az implicit javaslat az, hogy annak, aki egy állítást egy ilyen racionális belátás alapján fogad el, legalábbis hallgatólago- san hivatkoznia kell egy efféle premisszára, amely *lényegi része az eredeti állítól- ag igazoló indoknak, másként az igazolás valójában nem episztemikus*, s még csak vél- hetően sem episztemikus.” (I. m. 143 – kiemelés F. G.)

Vagyis Bonjour – miként a következő idézetből is látható majd – a metaigazolás követel- ményét úgy értelmezi, hogy metaigazolás nélkül nincs igazolás sem. Az iménti példánál maradva: (I_R) csak akkor igazolja (K)-t, ha (MI_R) is rendelkezésre áll. Vagyis (I_R) nem áll meg a saját lábán: önmagában nem (K) teljes értékű igazolása, hanem annak csak része.

Bonjour elismeri, hogy amennyiben ezt a követelést elfogadjuk, akkor a racionalis- ta felfogás védhetetlen:

„[H]a a metaigazolás valóban lényeges az eredeti a priori igazoláshoz, ahogy jelen ellenvetés állítja, akkor maga az a priori igazolás gondolata, akár (mérsékelt vagy nem mérsékelt) racionalista, akár mérsékelt empirista módon értelmezzük, lehe- tetlennek vagy inkoherensnek bizonyul, mégpedig egy igen egyszerű és világos módon.” (I. m. 144–145 – kiemelés F. G.)

Azért van ez így, mert a metaigazolásra irányuló kérdés fatális dilemma elé állítja a racionalistát. Ha a racionális belátást racionális belátás révén akarja igazolni – vagyis (MI_R)-t azzal egészíti ki, hogy „racionálisan belátjuk, hogy az a következtetés, melyet racionálisan belátunk, igaz premisszákról igaz konklúziókra vezet” –, akkor körben

forog, s metaigazolása elfogadhatatlan. Ha pedig a tapasztalatra hivatkozik – például „az igazolt premisszákból levont és racionálisan belátott következtetések konklúzióit empirikusan megvizsgálva azt találjuk, hogy azok (zömmel) igazak” –, akkor a racionális belátás rá van utalva a tapasztalatra, és igazoló ereje végső soron a tapasztalattól származik. Így a racionális belátás önmagában nem igazol, s a priori tudás valójában nem létezik. A dilemma egyik ágán tehát nem jut metaigazoláshoz, a másikon ugyan igazolja a racionális belátást, de csak azon az áron, hogy feladja a racionalizmust. E dilemmát Bonjour úgy kerüli el, hogy visszautasítja a kérdést:

„A követelés ténylegesen a dialektikus helyzet olyan értelmezését követeli meg, amely feltételezi, hogy a látszólagos racionális belátásnak önmagában nincs episztemikus értéke, hanem csupán jel vagy tünet, melynek révén kiválasztható a hitt kijelentések azon osztálya, melyekről az állítólag nélkülözhetetlen metaigazoló premissza, valamilyen független alapon, azt állítja, hogy igazak. [...] ez a kép nyilvánvalóan helytelen, s nem más, mint annak egyszerű és átlátszó visszautasítása, hogy a racionális igazolást komolyan vegyük, mint az igazolás alapját. E visszautasítás mellett jelen ellenvetés nem hoz fel további megfontolást, s ennél fogva feltételezi a bizonyítandót.” (I. m. 145.)

Ez a válasz, úgy gondolom, megállja a helyét. A racionalista a racionális belátást tudásunk egyik alapvető forrásának, végső alapjának tartja. Ennél fogva tagadja, hogy igazolásához valami másra kellene hivatkozni. Független igazolást csak az követelhet, aki nem fogadja el, hogy a racionális belátás végső alap. S mivel e követelés előfeltételezi a racionalizmus tagadását, a racionalista joggal utasítja vissza.

Most álljunk meg, és tekintsünk vissza. Hogyan is próbált Bonjour meggyőzni arról, hogy a következtetések nem igazolhatók következtetések révén, vagyis hogyan próbálta alátámasztani a (10) premisszát? Úgy, hogy metaigazolást követelt. „Milyen indokot kínálhat valaki arra, hogy azt gondoljuk, hogy hitek olyan rendszerei, melyek egyszerűbbek, konzervatívabbak, nagyobb magyarázóerővel bírnak stb., ezáltal nagyobb valószínűséggel igazak, hogy e standardok alkalmazása legalább bizonyos mértékben elősegíti az igazság megtalálását?” – kérdezte (i. m. 91). A koherentista nem tudott erre a kérdésre felelni. Ezért írtam, hogy *ha* a koherentista megengedi ezt a kérdést, akkor kénytelen elismerni, hogy nem tud rá válaszolni. De miért ne utasíthatná el a kérdést ugyanúgy, ahogy Bonjour teszi a racionális belátás esetében?

Az az érvelés, amit Bonjour a racionális belátás esetében elvet, általánosítható. Legyen p valamely kijelentés vagy következtetés, I valamely igazolási eljárás, M pedig I metaigazolása.

I csak akkor igazolja p -t, ha van olyan M metaigazolás, amely igazolja.

I csak akkor igazolja p -t, ha igazolási erejét nem valami másnak köszönheti.

M metaigazolás vagy felhasználja I -t, vagy nem.

Ha M felhasználja I -t, akkor M (körben forgó lévén) nem igazolja I -t.

Ha M nem használja fel I -t, akkor I igazolási erejét valami másnak köszönheti.

Vagy nincs olyan metaigazolás, amely igazolja I -t, vagy igazolási erejét I valami másnak köszönheti.

I nem igazolja p -t.

I helyére nyugodtan behelyettesíthetjük az empirikus észlelést, a koherenciát, vagy bármi más, aminek igazoló szerepet szánunk, s az érv rendre megmutatja, hogy I nem igazol. Ez nem más, mint egy szkeptikus érv, amin nem is kell különösképpen meglepődnünk, hiszen a metaigazolás követelése standard része a szkeptikus fegyvertárának. Másrészt, ezt az érvet nem is igen használhatja más, mint a szkeptikus. Ha ugyanis valaki egy bizonyos igazolási eljárással szemben alkalmazza, nehéz elfogadható indokot találni arra, hogy más igazolási eljárásokkal szemben miért ne alkalmazza ugyanígy.

S most már látható, mi a gond Bonjour érvelésével. Az, hogy az iménti érvet szelektíven alkalmazza. A koherentistától számon kéri a metaigazolást, a racionalistától nem. Van-e bármilyen megfontolás, amely Bonjour feljogosítja arra, hogy a metaigazolást csak a koherentistától várja el? Ha nincs, Bonjour cinkelt lapokkal játszik, s csak két lehetőség van: a metaigazolást vagy egyetemlegesen elutasítjuk, vagy egyetemlegesen megköveteljük. Az előbbi esetben a következtetések következtetések révén is igazolhatók, és a csak következtetések révén igazolható kijelentésekre vonatkozó szkepticizmus elkerüléséhez nem kell a racionális belátáshoz folyamodnunk. (Ami a következtetés révén történő igazolásra áll, ugyanúgy áll az alapértelmezés szerinti jogosultságra.) Az utóbbi esetben ettől a szkepticizmustól a racionális belátás révén sem menekülhetünk meg. Ha földet eszünk, akkor is meghalunk.

Van azonban egy hely, ahol Bonjour megpróbálja megindokolni, miért kell a racionális belátást kivételes bánásmódban részesíteni.

„[A] látszólagos racionális belátására való hivatkozás ismeretelméletileg olyan alapvető, hogy nem engedi meg a független igazolást. [...] Nyilvánvalónak tűnik, hogy valamilyen igazolási módnak (talán egynél többnek) ezzel a státusszal kell rendelkeznie, jelesül, hogy egy ilyen igazolási módot lehetetlen a többire való hivatkozással igazolni. Világosnak tűnik, hogy a racionális belátásra való hivatkozás mind intuitíve, mind dialektikusan plauzibilis jelölt erre a szerepre, s valójában nincs is kézenfekvő riválisa. Ezt nem szánom érvnek amellet (hiszen ezzel feltételezném a bizonyítandót), hogy amennyiben ilyen megalapozó szerepet juttatunk a racionális belátásnak, valószínűleg az igazat fogjuk hinni. Amit ez megmutat, úgy gondolom, valami ilyesmi: eltekintve talán a szűk értelemben vett közvetlen megfigyeléstől, fogalmunk sincs arról, hogy miként is nézhetne ki az episztemikus igazolás afféle kritériuma, amely nem hivatkozik a látszólagos racionális belátásra.” (l. m. 148.)

Ez azonban nem meggyőző. Való igaz, hogy a metaigazolásra irányuló kérdést egy ponton el kell utasítanunk, másként elkerülhetetlen a szkepticizmus. De miért ne lehetne ez a pont például a koherenciára való apellálás? Ha egy igazolási folyamatban elérkezünk oda, hogy megmutattuk, egy hit része a hitek egy átfogó és koherens rendszerének, a további igazolási igényeket nem ismerjük el jogosnak. Erre Bonjour azt felelhetné, hogy a koherencia hallgatólagosan feltételezi a racionális belátást. Ebben annyiban igaza lenne, hogy a koherencia másként nem állapítható meg, csak ha használjuk az eszünket. De amikor az eszünket használjuk, és megállapítjuk, hogy egy bizonyos kijelentés levezethető más kijelentésekből, vagy elméleti kijelentések egy szűk csoportja megfigyelési kijelentések széles körét magyarázza, nincs szükségünk arra a fajta racionális belátásra, amelyről Bonjour beszél, „a valóság szükségszerű természetébe” való „közvetlen bepillantásra”. Tény, ha független igazolását követeljük annak, hogy az

ész révén tudásra tehetünk szert, elkerülhetetlen a szkepticizmus, hiszen ennek igazolása során eszünket kell használnunk, s így körben forgunk. Az ész ilyen értelemben valóban alapvető. De Bonjour nem mutatja meg, hogy bármit is nyerünk azáltal, ha az észet képesnek tartjuk racionális belátásra – az általa mondott értelemben. A plebejus, köznapi értelemben vett ész, amelyről nem feltételezzük, hogy „közvetlen bepillantás a valóság szükségszerű szerkezetébe”, ugyanolyan alkalmas pont a metaigazolásra irányuló kérdés elutasítására, mint a Bonjour-féle racionális belátás.

Vagyis Bonjour nem indokolja meg, hogy egyedül az általa javasolt racionális belátás mentesíthető a metaigazolás követelménye alól. Ezért nincs joga a korábban vázolt szkeptikus érv szelektív alkalmazására, s így érve nem mutatja meg, hogy egyedül a racionalizmus menthet meg a szkepticizmus egy meglehetősen radikális formájától.

IRODALOM

- ARMSTRONG, David M. 1973. *Belief, Truth, and Knowledge*. London: Cambridge University Press.
- BOGHOSIAN, Paul 2001. Inference and Insight. *Philosophy and Phenomenological Research* 63, 633–640.
- BONJOUR, Laurence 1980. Externalist Theories of Empirical Knowledge. *Midwest Studies in Philosophy* 5, 53–73.
- BONJOUR, Laurence 1985. *The Structure of Empirical Knowledge*. Cambridge – Mass. – London: Harvard University Press.
- BONJOUR, Laurence 1987. Nozick, Externalism, and Skepticism. In Steven Luper-Foy (ed): *The Possibility of Knowledge: Nozick and His Critics*. Totowa – New Jersey: Rowman & Littlefield, 297–313.
- BONJOUR, Laurence 1989. Replies and Clarifications. In J. W. Bender (ed): *The Current State of the Coherence Theory: Essays on the Epistemic Theories of Keith Lehrer and Laurence Bonjour*. Dordrecht: Kluwer, 276–292.
- BONJOUR, Laurence 1998. *In Defense of Pure Reason: A Rationalist Account of A Priori Justification*. Cambridge: CUP.
- BONJOUR, Laurence 2000. In Defense of Pure Reason. *Noûs* 34, 302–311.
- BONJOUR, Laurence 2001. Replies. *Philosophy and Phenomenological Research* 63, 673–698.
- CARROLL, Lewis 1895. What the Tortoise said to Achilles. *Mind* 4, 278–280.
- DRETSKE, Fred 1981. *Knowledge and the Flow of Information*. Cambridge – Mass.: MIT Press.
- FIELD, Hartry 2000. Apriority as an Evaluative Notion. In Paul Boghossian – Christopher Peacocke (eds): *New Essays on the A Priori*. Oxford: Oxford University Press, 117–150.
- NOZICK, Robert 2002. Szkepticizmus. Ford.: Farkas Katalin. In Forrai Gábor (szerk.): *Mikor igazolt egy hit?* Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium, 47–60.
- SZABÓ GENDLER, Tamar 2001. Empiricism, Rationalism and the Limits of Justification. *Philosophy and Phenomenological Research* 63, 641–648.